

5. Павлова О. И. Особенности терминологической номинации в английском, французском, русском и украинском языках / О. И. Павлова // Мова і культура (Науковий щорічний журнал) / Гол. ред. Д. С. Бурого. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2005. – Вип. 8. – Т. V. Ч. 1. Національні мови і культури в їх специфіці та взаємодії. – С. 111-117.
6. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: Дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. – Иваново, 2005. – 324 с.
7. Новикова Н. В. Основные способы и модели образования терминов / Н. В. Новиков // Лингвистический аспект стандартизации терминологии / Отв. ред. Е. Н. Ширяев. – М.: Наука, 1993. – С. 47 – 73.
8. Rondeau G. Introduction à la terminologie. Montréal: Centre Educatif et Culturel inc, 1981. – 227p.
9. Левковская К. А. Теория слова, принципы её построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – [Изд. 2-е, стереотипное]. – М.: КомКнига, 2005. – 296 с.
10. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон: Пер. с англ. / Под ред. А. М. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
11. Коготкова Т. С. Национальные истоки русской терминологии / Т. С. Коготкова. – М.: Наука, 1991. – 120 с.
12. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.

Засєкін С. В.
(Луцьк)

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті автор робить спробу конструювання психолінгвістичної моделі художнього перекладу. Вона містить когнітивний, афективний та конативний компоненти і ґрунтується на ідеях модулярності та конекціонізму щодо устрою мови у мозку.

В статье автор делает попытку конструирования психолингвистической модели художественного перевода. Она содержит когнитивный, аффективный и конативный компоненты и основывается на идеях модулярности и коннекционизма относительно устройства языка в мозге.

The article focuses on constructing a psycholinguistic model of literary artistic translation. The model incorporates cognitive, affective and conative components and is based on the ideas of modularity and connectionism as to language organization in the brain.

Актуальність дослідження. Процес перекладу здійснюється шляхом низки комплексних мисленневих операцій у голові перекладача, він не доступний для безпосереднього спостереження, являючи собою своєрідну “чорну скриню”. Досліднику-перекладознавцю доводиться вдаватися до методу моделювання, який у перекладознавстві посідає важливе місце. Збіг результату перекладу з прогнозованим за моделлю засвідчує, що модель, іманентно маючи гіпотетичний характер, володіє певною пояснювальною силою [5, с. 25-26].

“Модель, як зазначає проф. Тищенко К. М., слугує засобом упорядкування та ущільнення інфорації..., потрібно кожний її абстрактний об’єкт вибудувати в думках з опорою на той експериментальний матеріал, асиміляція якого передбачена в рамках створюваної системи знання” [10, с. 65].

Метою нашого дослідження є конструювання психолінгвістичної моделі художнього перекладу на основі визначення нейролінгвістичних закономірностей перебігу мовленнєво-мисленнєвої активності суб’єкта, а також урахування сучасних модулярної та конекціоністської гіпотез організації мови у мозку.

Через те, що дедалі частіше засвідчується маніфестація єдиних нейрональних механізмів у мовах різних типів, це дає нам змогу загалом ставити питання про існування психолінгвістичних універсалій у перекладі. А довести «реальність» загальних і приватних універсалій художнього перекладу видається доцільним на основі його психолінгвістичної моделі.

Природно, основою побудови будь-якої психолінгвістичної моделі має бути врахування, з одного боку, лінгвістичних, з іншого, – психологічних чинників її організації та структури в описі об’єкта [1, с. 42], тобто цілісного відтворення об’єкта. Тому конструювання психолінгвістичної моделі художнього перекладу з необхідністю має брати до уваги як формальні вербальні аспекти – мовні ресурси, якими оперує перекладач, так і невербальні психологічні ресурси механізмів його / її мислення, пам’яті, ментального лексикону, особливості устрою мозку і т.ін. та їхньої взаємодії поряд з особливостями когнітивного стилю (полезалежний–полenezалежний), а також пріоритетних каналів (аудіальний, візуальний, кінестетичний) сприйняття й перероблення інформації.

Примітно, що питання конструювання моделі художнього перекладу тісно пов'язане з розглядом самого перекладу як моделювання перекладачем засобами цільової мови обраного автором фрагмента або відрізка описуваної віртуальної реальності. Модель за своїм визначенням має відбивати те типове, що містить об'єкт. Однак видається, що модель як універсальний конструкт стикається з двома перешкодами: множинністю інтерпретацій художнього тексту, а також множинністю моделей одного й того самого модельованого об'єкта [7, с. 11].

Художній текст як психосеміотичний конструкт має згадану потенційну множинність інтерпретацій, передовсім, через семіотичний чинник [8]. По-друге, це характер реальності, описуваної автором у своєму творі: вона віртуальна. Вочевидь, навіть за наявності «реальної» реальності різним авторам (напр., двом журналістам) вдається її подати у такій версії, яка нерідко радикально відмінна від версії колеги.

Щодо множинності моделей, то існує їхній інваріант, усі вони володіють спільними характеристиками, що відбивають істотні риси об'єкта, залишаючись незмінними при переході від однієї моделі до іншої. Жодна модель не є повною та вичерпною щодо всіх властивостей об'єкта [7, с. 10].

Постановка проблеми. У основу нашої психолінгвістичної моделі художнього перекладу покладені дві магістральні лінії сучасних нейролінгвістичних підходів до засвоєння та Використання й устрою мови в мозку людини – *модулярний* та *конекціоністський*, що, відповідно зводяться, з одного боку, до детермінізму, а з іншого – до «хаосу», тт. ідеї наочіння на основі частотності, прогнозу та передбачуваності.

Зазначені дві нейролінгвістичні моделі виходять із принципово різних засад – менталізму і нативізму (Н. Хомський, Дж. Фодор) та конекціонізму (Дж. Ельман, Дж. Маккліланд, Д. Румельгарт) [14]. Перші постулюють *послідовну* (темпоральну) *обробку* інформації, яка здійснюється внаслідок того, що зовнішні (вербальні) стимули активізують ментальні репрезентації. Ці репрезентації розміщуються у вузлах, кожен із яких представлений певними концептами як фрагментами навколишньої дійсності та зв'язками між ними. Засвоєння мови (і, природно, використання – С.З.) – це розгортання її *в часі*; застосування символічних правил не залежить від лінгвістичних імовірностей [12, с. 212].

Натомість адепти конекціоністських моделей уважають, що всі мовленнєво-мисленнєві процеси ґрунтуються на роботі з асоціативною пам'яттю; відбувається перебудова всієї нейронної мережі за правилами, але такими, що майже не піддаються формалізації. Тому лінгвістичні процедури не включають символічні правила, спираючись натомість на асоціативні зв'язки в нейронних ланцюгах, що мають передбачуваний механізм. Відтак акцент робиться не на вузлах, а на конекціях – зв'язках між нейронами, тісна взаємодія яких дає змогу здійснювати *паралельну* (просторову) *обробку* інформації. Репрезентація концепту в цих моделях не записана в готовому вигляді, а щоразу створюється *заново* через особливості зовнішнього стимулу та характеру зв'язків між нейронами.

Це дає змогу виявити більшу адаптаційну гнучкість перекладача до зовнішніх умов, адже з цього погляду знання не зберігається в готовому вигляді у конкретних вузлах, що потребує зіставлення нової інформації з ними, а створюється щоразу відповідно до актуального (перекладацького) контексту.

Отож на протигагу менталістичним ідеям Н. Хомського та його послідовників, які постулюють наявність вродженого «мовного пристрою» в кожній людині (низхідна концепція мови), конекціонізм визнає принципову можливість навчання мозку (висхідна концепція мови) як головну перевагу над менталізмом. Із перекладацького погляду, простежуємо зв'язок між конекціоністським компонентом і перекладацькою інтуїцією. Більш того, саме ця інкорпорована в модель ланка і передбачає можливість *навчати* (мозок) студентів перекладати, тренувати їхню пам'ять, завдяки багаторазовому повтору закріплювати активовані стійкі зв'язки між нейронами, наслідком чого є, з одного боку, автоматичні готові рішення, а з іншого, продукування унікальних й оригінальних творчих еквівалентів.

Модель розширюється за рахунок урахування типології перекладачів залежно від домінантного каналу сприйняття, а також когнітивного стилю [див. докладніше: 3]. Останній тісно пов'язаний із проблемою функціональної асиметрії півкуль головного мозку (ГМ) людини. Зупинімося на цьому аспекті докладніше.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Цінними й цікавими для нейролінгвістичного уявлення про переклад є дані російського психолінгвіста М. Ф. Косилової. Дослідниця дає всебічний огляд результатів аналізу великої кількості експериментальних досліджень щодо перероблення вербальної інформації правою (ПП) і лівою півкулею (ЛП) ГМ [6].

Вагомим є те, що попри існування розкиду у тлумаченні результатів експериментів, проведених на хворих із гемісферектомією, комісуротомією, з вогнищевими ураженнями ГМ, на хворих в умовах електросудомного шоку, а також на здорових досліджуваних, простежені загальні закономірності у мовленнєвій «поведінці» ПП та ЛП, які видаються сьогодні беззаперечними.

Вербальні здатності півкуль ГМ відбивають універсальні способи перероблення інформації кожної з них, ґрунтовані, відповідно, на *аналітичному* або *голістичному* принципі. Через таку свою властивість, як дискретність, мовлення й мовленнєва діяльність забезпечується ЛП ГМ, оскільки експресивні можливості ПП є порівняно невеликими: окремі слова, мовленнєві штампи, серії слів. Загалом ПП є предметнішою, діє здебільшого за асоціативним принципом, породжуючи стереотипні фрази, автоматичні серії слів. У плані імпресивного (зверненого до нього) мовлення, ПП краще «розуміє» фразеологічні звороти, інакше кажучи, “працює” цілісно і симультанно.

Отож, ПП має справу із загальними властивостями патернів, забезпечуючи миттєве формування гештальту, тобто *просторовий* спосіб організації інформації. Прерогатива ЛП – аналітична діяльність на мовленнєвій та знаковій основі, *темпоральний* спосіб організації інформації.

Функціональна асиметрія півкуль ГМ має свій відбиток у нашій моделі, оскільки чітко простежуються схожі риси між «гештальтною діяльністю» ПП і конекціоністським принципом, з одного боку; «аналітичною роботою» ЛП і модулярним принципом, з іншого.

Очевидно, що хоча мозок необхідний для мислення, проте він не достатній. Потрібен досвід [12, с. 210]. Він відбитий у нашій моделі в пізнавальному компоненті. Під час інтерпретації тексту інформація, яка надходить і на яку реагує реципієнт, може узгоджуватися, тобто бути семантично конгруентною з його попередніми предметними або фоновими знаннями. У цьому разі інтерпретатор включає таку інформацію без трансформацій до власного тезаурусу. Однак є випадки, коли протягом сприйняття інформація не узгоджується, є несумісною з наявними знаннями перекладача. У такому разі для нього існує альтернатива: реорганізація нової інформації з метою її сполучення зі старими/накопиченими знаннями або ж реорганізація наявних знань відповідно до пропонованого автором тексту інформації. Як правило, ментальна репрезентація, яка виникає на основі таких трансформаційних процесів, являє приклад організації інформації [15, р. 22-23].

Окрім пізнавального, модель інкорпорує конативний та афективний компоненти. Конативний або мотиваційно-поведінковий аспект «перемовин» (термін У. Еко) [13] між автором та перекладачем здатен перешкодити бажанню перекладача реорганізувати власні знання на основі пропонованих автором, позаяк при несхожості програм перекладач не здатен «сприймати» твір. Тоді перекладач реорганізує інформацію для того, аби вона більш-менш інтегрувалася до прийнятної для нього схеми знань. Як наслідок, трапляються перекручування семантики твору. У перекладацькій практиці така ситуація типова для студентів перекладацького фаху у вишах, коли їм “нав’язують” той чи інший твір як завдання, і нетипова для професійних художніх перекладачів, які обирають інтуїтивно “приємний” твір.

Інтуїція тісно переплетена з афективним аспектом особистості. Іноді емоційне тло, наприклад, через відсутність емпатії з боку перекладача, може ставати на заваді (іноді досить суттєво) адекватної інтерпретації ним тексту.

Наведені три компоненти – когнітивний, афективний і конативний – формують стрижень моделі й визначають те, що в концепції Ю. О. Сорокіна іменується “психотиповою сумісністю” [9] перекладача й автора. Несхожість автора й перекладача може реалізовуватись у двох варіантах: розбіжність когнітивних сфер, аналогічність емоційної. Тут незбіг може бути подоланий через деякий час, наприклад, коли перекладач додатково ознайомиться з історичним, автобіографічним чи соціокультурним контекстом твору. Або схожість пізнавальних компонентів за різниці емоційних. Відмінність у афективному компоненті корелює явищем акцентуації [2].

“Психотипова сумісність” пов’язана з цим явищем. Акцентуація розглядається нами як пограничний стан між нормою та патологією. Беремося твердити, що будь-який творець художнього тексту володіє характеристиками акцентуваної особистості, тому перекладач, який береться за переклад конкретного твору, може відхилитися від «програми автора» зовсім не тому, що він має прогалини у мовній чи комунікативній компетентності. Навпаки, численні приклади свідчать про майстерність перекладача у відтворенні того чи іншого фрагмента твору, однак пізнати автора у повноті не вдасться, якщо тлумач перебуває в іншій «системі координат», не маючи схожих до автора психологічних (конативних і емоційних) структур, інакше кажучи, характерної для автора акцентуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, зазна-

чимо, що розроблена модель перекладу є гібридною, позаяк об'єднує два домінуючих нині підходи до організації мови в мозку – за принципом модулярності та конекціонізму. Відповідно до першого, модель містить раціональний логічний (алгоритмічний) компонент діяльності перекладача, що в психолінгвістичній концепції Г. Кеніга належить до “контрольованого робочого простору” [11]. Зазначений компонент передбачає послідовну перекладацьку інтерпретацію для реконструкції задуму автора вихідного тексту і його покроковий синтез-відтворення в зовнішніх формах цільовою мовою. На проміжному етапі модель відображує утворення ментальних репрезентацій як результат впливу символів на психіку перекладача, що вносить ясність у роботу його/ її короткотривалої і довготривалої (асоціативної) пам'яті, алгоритми застосування граматичних та лексико-семантичних трансформацій.

Відповідно до другого підходу, модель ураховує творчий (евристичний) аспект діяльності перекладача, уявлення про паралельну обробку ним інформації в межах активованої нейронної мережі. Цей компонент належить до “неконтрольованого робочого простору” [11] перекладача, визначаючи високу адаптивність інтерпретатора до швидкозмінних умов перекладацької праці, застосування стратегій перекладу і забезпечує, з одного боку, автоматичність, а з іншого, – унікальність рішень. Отже перевагою нашої моделі є включення цієї конекціоністської ланки, яка здатна прояснити роль інтуїції у процесі перекладу, а також пояснити завдяки якому компоненту можна і слід навчати майбутніх перекладачів якісно перекладати.

Відтак, модулярний підхід до мов(и) і мозку сприяє обґрунтуванню наявності універсальних механізмів, у нашій концепції – загальних або абсолютних універсалій при перекладі. Натомість, конекціоністський підхід, в основі якого лежить принцип прогнозованості, свідчить на користь існування в імовірнісному форматі емпіричних приватних (статистично значущих) універсалій у перекладі художнього тексту [див. 4]. Ці універсалії об'єднуються навколо нейролінгвістичних закономірностей – спільних для всіх перекладачів принципів розподілу мисленневих функцій між ділянками різних півкуль ГМ.

У нашій моделі ми спробували «примирити» й об'єднати два радикальні погляди на устрій мови в мозку та способи її використання і показати можливість їхнього розгляду не в плані бідарності, а континууму.

Серед перспектив подальшого дослідження вбачаємо можливість розширення моделі за рахунок нових емпіричних даних, одержаних протягом подальших психолінгвістичних експериментів за участі перекладачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В.П. Психолінгвістические аспекты художественного текста / В.П. Белянин. – М.: МГУ, 1988. – 120 с.
2. Белянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики. (Модели мира в литературе) / В. П. Белянин. – М. : Тривола, 2000. – 248 с.
3. Засекін С. В. Емпіричне вивчення психолінгвістичних універсалій у перекладі / С. В. Засекін // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. – 2007. – Вип. 12. – С. 280–284.
4. Засекін С. В. Психолінгвістика перекладацьких універсалій / С. В. Засекін // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 848. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов / Ред. кол. : І. С. Шевченко, В. І. Говердовський та ін. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – С. 205–210.
5. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
6. Косилова М. Ф. Издержки экономной стратегии мозга / М. Ф. Косилова // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 110–116.
7. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики : учебник [для студ. высш. учеб. зав.] / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл; Изд. Центр “Академия”, 2005. – 288 с.
8. Лотман Ю. М. Семіосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство СПб, 2004. – 704 с.
9. Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры. – М. : МТДК «Гнозис», 2003. – 160 с.
10. Тищенко К. М. Метатегорія мовознавства / К. М. Тищенко. – К. : Основи, 2000. – 350 с.
11. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : ТГУ, 2001. – 128 с.
12. Черниговская Т. В. Nature vs. nurture в усвоении языка / Т. В. Черниговская // Теория развития: Дифференциально-интеграционная парадигма ; сост. Н.И. Чуприкова. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 205–221.
13. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / Умберто Эко. – М. : Симпозиум, 2006. – 576 с.
14. Ingram, J. Neurolinguistics: An Introduction to Spoken Language Processing and its Disorders / John Ingram. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 420 p.
15. Velde, R. van de. Text and Thinking / R. van de Velde – Berlin, N.Y. : Walter de Gruyter, 1992. – 324 p.